

# اسلام دين سبز

(ويژه ائمه جمعه و جماعات)



## فهرست مطالب

	پیشگفتار
۱	مقدمه
۵	آب از دیدگاه اسلام
۱۲	هوا از دیدگاه اسلام
۱۶	خاک از دیدگاه اسلام
۲۱	تنوع زیستی
۲۶	جنگل و درختکاری
۳۲	نگاه اسلام به حیوانات و شکار
۳۷	توسعه پایدار و محیط زیست از دیدگاه اسلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"بِمُنَاسِبَتِهِ سَالِ پِيَامِبِرِ اعْظَم (ص)"

# اسلام دين سبز

( ويژه ائمه جمعه و جماعات )

تهيه و تنظيم : منيژه خليلي

۱۳۸۵

سرشناسه	خلیلی، منیژه
عنوان و پدیدآور	اسلام دین سبز (ویژه ائمه جمعه و جماعات) / تهیه و تنظیم منیژه خلیلی، نظارت و راهنمایی غلامعباس اکبری.
مشخصات نشر	تهران، شیرزاد، ۱۳۸۵.
مشخصات ظاهری	۵۲ ص.
شابک	964_7156_26_x
یادداشت	فیفا
موضوع	محیط زیست -- جنبه های مذهبی -- اسلام.
موضوع	طبیعت -- جنبه های مذهبی -- اسلام.
شناسه افزوده	سازمان حفاظت محیط زیست.
رده بندی کنگره	۵ الف ۸ خ / ۱۵۵ / ۲۳۰ BP
رده بندی دیویی	۲۹۷ / ۴۸۳
شماره کتابخانه ملی	۲۹۳۰۲ - ۸۵ م

عنوان: اسلام دین سبز  
تهیه و تنظیم: منیژه خلیلی  
نظارت و راهنمایی: دکتر غلامعباس اکبری  
ناشر: انتشارات شیرزاد (بنا به سفارش سازمان حفاظت محیط زیست)  
طراح: فریبا سلیمی  
ویراستار: مریم حیدریان  
حروفچینی: فهیمه ییدی - مریم دهیچده  
شمارگان: ۳۰۰۰ جلد  
نوبت چاپ: اول  
تاریخ انتشار: ۱۳۸۵  
لبنوگرافی، چاپ و صحافی:  
مدیریت چاپ و انتشارات مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی

## پیشگفتار

دولت جمهوری اسلامی ایران در طی سال‌های اخیر در راستای اجرای اصل درخشان پنجاهم قانون اساسی کشور، تلاش همه جانبه‌ای را برای حفاظت از محیط زیست، که بستر رشد و حیات انسان و سایر مخلوقات خداوندی است به عمل آورده است.

هر چند که احترام به طبیعت و محیط زیست ریشه در فرهنگ غنی اسلامی- ایرانی ملت عزیزمان دارد، اما تردیدی نیست که آموزش مستمر و هدفمند اقشار مختلف جامعه به منظور اشاعه اخلاق زیست‌محیطی، آینده‌ای توأم با سلامت و برتری را برای میهن اسلامی عزیزمان رقم خواهد زد. آموزش زیست‌محیطی از طریق اطلاع‌رسانی در سطح جامعه و ارتقاء آگاهی‌ها میسر است و هدف نهایی آن ایجاد نظام فکری است که افراد جامعه براساس آن به گونه‌ای عمل نمایند که حق اجزای محیط زیست همچون آب و هوا و خاک به عنوان نعماتی که از سوی خداوند رحیم به انسان ودیعه داده شده آن طور که باید مورد تکریم و پاسداشت قرار گیرد.

بی تردید دین مبین اسلام، همانطور که در همه زمینه‌های فرهنگی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... به ارائه راه‌کارها و دستورات قابل اجرا پرداخته است، حاوی آموزه‌ها و ارزش‌های اخلاقی بی‌شماری در ارتباط با طبیعت و محیط زیست می‌باشد.

خوشبختانه، ایمان قدرتمند آحاد جامعه به دستورات اسلام و تأثیرگذاری روحانیت بر تقویت اعتقادات مذهبی، فرصتی مناسب را جهت بهره‌مندی از این ظرفیت عظیم معنوی در راستای حفاظت از محیط زیست فراهم نموده است.

سازمان حفاظت محیط زیست در طول چند سال اخیر از طریق برگزاری چند همایش ملی و بین‌المللی در زمینه ادیان و محیط زیست اطلاعات فراوانی را در ارتباط با آموزه‌های دینی- زیست‌محیطی گردآوری نموده است. مجموعه حاضر که گلچینی از اطلاعات مذکور است با توجه به جایگاه ویژه ائمه محترم جمعه و جماعات به نحوی تهیه گردیده است که بتواند با هدف افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی مردم، از طریق تربیون مقدس نماز جمعه و مساجد انعکاس یابد. امید است با عنایات ویژه امامان محترم جمعه و جماعات در انتقال پیام این مجموعه به ملت عزیز کشورمان، شاهد ایجاد یک عزم ملی برای پاسداشت از طبیعت و نعمت‌های فراوان الهی باشیم.

سازمان حفاظت محیط زیست



## مقدمه

اسلام به عنوان آخرین دین الهی و به عنوان دینی جهانی و گسترده از نظر زمان حامل مکتب زیست محیطی جامعی است که با اصول اعتقادی متعدد و اصول عملی متنوع خویش بیانگر معیارهای درست اندیشیدن و درست عمل کردن در عرصه مسایل محیط زیست می باشد. وظایف انسان در قبال محیط زیست، با گرایش به رفتارهای هنجار زیست محیطی (رفتارهای سازنده و اصلاح گرایانه) و پرهیز از رفتارهای ناهنجار زیستی (رفتارهای فساد انگیز، اسرافکاری، کفران نعمت های خداداد) تحقق می یابد. طبق تعالیم مکتب اسلام، حکومت اسلامی نیز موظف است بر پایه قوانین و مقررات الهی، قوانین مختلف زیست محیطی را پی ریزی کرده و با اجرای قوانین و مبارزه با مفسدان زمین، ضامن اراده الهی در تأمین مصالح عمومی باشد.

احکام عملی محیط زیست در اسلام دو بعد فردی و حکومتی دارد که در دو طیف عملکردی مختلف مطرح می شود. این احکام از شاهکارهای مکتب زیست محیطی اسلام است که از دین اسلام نتیجه شده و هریک شرعاً مکلف به انجام وظیفه خویش در قبال محیط زیست می باشند.

مکتب زیست محیطی اسلام، به تمام جنبه های انسان، محیط زیست و جهان هستی در یک ارتباط هماهنگ و موزون در مسیر الهی توجه می کند. در این مکتب، مبانی حفاظت محیط زیست در موازنه با نظام هستی و در ارتباط با خالق این نظام جریان می یابد. امروزه، دلایل اصلی تخریب محیط زیست در طمع کاری، عدم احساس مسئولیت و عدم توجه به ارزش های والای انسانی است و به همین دلیل باید تحولی در ارزش های ما صورت گیرد.

قابلیت تحلیل و تفسیر الگوهای جدید زیست محیطی و بررسی سازگاری یا عدم سازگاری آنها با نظام اسلام، از ویژگی های اساسی مکتب جهان شمول اسلام



می‌باشد. در واقع، اسلام با اصول اعتقادی متعدد و اصول عملی متنوع خود، قادر است، شیوه‌های نوین زیست‌محیطی را از نظر سازگاری یا عدم سازگاری با نظام اسلام ارزیابی کند. بر این اساس جایگاه علم محیط زیست در مکتب زیست‌محیطی اسلام به خوبی آشکار می‌شود.

در هر حال، مکتب زیست‌محیطی اسلام، از یک سو با اصول اعتقادی متعدد خویش، اصلاح اندیشه و انسان را هدف قرار داده و از سویی دیگر، با اصول عملی متنوع خویش بیانگر بایدها و نبایدهایی است که در قالب وظایف افراد جامعه (اصول اخلاق زیست‌محیطی) و وظایف حکومت اسلامی در قبال محیط زیست شکل می‌گیرد. خلاصه این که، اسلام برای زندگی انسان، محیط زیست آن و حفظ حیات سایر موجودات قوانین و دستورات جامع پیش‌بینی کرده و مرزهایی روشن برای آن ترسیم نموده است. در محدوده این مرزها، به ضرورت حفظ تعادل عالم آفرینش می‌اندیشد و این امر لازم را به حساب می‌آورد که باید راه را به گونه‌ای برای حرکت آدمی باز و هموار ساخت که وی بتواند در این جهان موفق به تحقق رسالت والایی شود که خداوند وی را شایسته آن کرده است.

دین اسلام و مبانی اقتصادی جامعه غربی یک هدف مشترک دارند این که، در تأمین معیشت مردمان خود کوشا باشند. شیوه اقتصادی غرب همواره از سوی مسلمانان به لحاظ جامعه مصرفی و افراطی بودن انتقاد می‌شود، لذا، هر دو تفکر از نقطه‌نظرهای اقتصادی با هم تفاوت دارند. اسلام طرفدار تعادل در مصرف و برقراری عدالت اجتماعی همراه با یک سلسله ضوابط و قوانین در چارچوب متعالی ساختن انسان است. اما اقتصاد غرب در جهت غارت منابع طبیعی، نابودی محیط زیست و نهایتاً تشویق ثروت‌اندوزی و اشرافیت پایان‌ناپذیر قدم برمی‌دارد.

اقتصاد اسلامی متبلور و نشأت گرفته از اصول رستگاری است. رستگاری یک واژه معنوی الهی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که به کارگیری آن در جامعه مفید است. در واقع، اقتصاد عاملی برای نیل به رستگاری است. اسلام هر گونه استفاده از منابع طبیعی را در چارچوب مفاهیم و مبانی رستگاری مقرر کرده است. به عبارت دیگر، مسلمانان باید شرایط خود را با ظرفیت داده‌های طبیعت منطبق کنند، نه اینکه قوای طبیعت را بر حسب خواسته‌ها و سلیقه‌های خود تخریب کنند.

هر مسلمانی موظف است مقابل طبیعت اعم از موجودات زنده و غیرزنده رفتاری عادلانه داشته باشد. در دین اسلام زمین متعلق به خداست. انسان حق دارد کره زمین را اداره و در حد نیاز از نعمات آن استفاده کند، ولی در پایان باید آن را به همان صورت سالم قبلی به صاحب اول آن یعنی خداوند متعال برگرداند. در سوره ۶ آیه ۱۴۱ قرآن مجید، حتی میزان مصرف تبیین شده است: بخورید از میوه‌های به دست آمده و سهمی هم به مستمندان بدهید، اما هرگز اسراف نکنید، زیرا خداوند مسرفین را دوست ندارد و در سوره ۱۷ آیه ۲۷ نوشته شده کسانی که افراط می‌کنند، برادران شیطان هستند.

با توجه به گستردگی تعالیم عملی مکتب زیست‌محیطی اسلام در ذیل به تعدادی از عناوین کلی تعالیم عملی اشاره می‌شود.

**بخش اول: وظایف افراد جامعه در قبال محیط زیست (اخلاق زیست‌محیطی)**

**الف: گرایش به رفتارهای هنجار زیست‌محیطی**

(۱) کارکردهای سازنده و اصلاح گرانه در عرصه محیط زیست.

(۲) شکر نعمت‌ها.

(۳) اجرای احکام حکومتی در ابعاد زیست‌محیطی.

۴) امر به رفتارهای هنجار زیست محیطی و نهی از رفتارهای ناهنجار زیست محیطی.

ب: پرهیز از رفتارهای ناهنجار زیست محیطی

۱) پرهیز از کارهای فساد انگیز در عرصه محیط زیست.

۲) پرهیز از کفر نعمت های خداداد.

۳) پرهیز از اسرافکاری در عرصه محیط زیست.

۴) تجاوز به حقوق زیست محیطی دیگران و تضییع حوالناس.

بخش دوم: وظایف حکومت اسلامی در قبال محیط زیست.

۱) پی ریزی قوانین زیست محیطی بر پایه اصول و مقررات الهی.

۲) اجرای قانون، مبارزه با مفسدان زمین و تضمین اراده الهی در تأمین مصالح عمومی.

۳) توجه به مسایل محیط زیست و اخلاق زیست محیطی در تعلیم و تربیت اسلامی.

۴) تعیین جایگاه علمای صالح در هرم اداری محیط زیست.

۵) بهره گیری از شیوه های نوین زیست محیطی سازگار با نظام اسلام.

۶) اجرای تعهدات و پیمان های زیست محیطی.<sup>۱</sup>

---

۱ منابع: اصغری لقمجانی، صادق، ۱۳۶۷، مبانی حفاظت محیط زیست در اسلام، اصغری لقمجانی، صادق، ۱۳۷۷، سیمای محیط زیست ایران ۱۴۰۰ در پرتو تعالیم اسلام.

## آب از دیدگاه اسلام

همه ادیان الهی آب را مخلوق خدا می‌دانند که پروردگار براساس مشیت حکیمانه خود آن را از ابرها نازل می‌فرماید.<sup>۱</sup> دین مبین اسلام که کامل‌ترین و خاتم ادیان آسمانی است به کوچکترین نیازهای انسانی پاسخ می‌دهد، به آب این نیاز حیاتی آدمی اهمیت فراوان داده و در مورد جایگاه آب و بهداشت آن توصیه‌های متعددی کرده است.

تنها در ۴۳ سوره قرآن کریم، این کتاب مقدس و آسمانی ما مسلمانان ۶۳ مرتبه از آب تحت عنوان ماء یاد شده است. و چه نیکو فرموده است: "و جعلنا من الماء کل شیء حی" <sup>۲</sup>  
"ما زندگانی هر چیزی را از آب قرار دادیم."

### - اهمیت آب در اسلام:

آب در اسلام از اهمیت خاصی برخوردار است و به تعبیر قرآن مایه حیات همه چیز است. آب از ضروری‌ترین مواد برای زندگی است و دوسوم سلول‌ها و ۹۰٪ از مایعات بدن را آب تشکیل داده و عامل تمام فعل و انفعالات حیاتی بدن است و در تنظیم حرارت بدن به وسیله عرق کردن سهم فراوان دارد. امام محمد باقر (ع) می‌فرماید: "کان کل شیء ماء و کان عرشه علیه" <sup>۳</sup>  
"همه چیز آب بود و عرش الهی نیز بر آب استوار بوده است."

<sup>۱</sup> سوره زخرف آیه ۱۱، سوره رعد آیه ۱۷

<sup>۲</sup> سوره انبیاء، آیه ۳۰

<sup>۳</sup> کلینی. محمد بن یعقوب، به نقل از محمد بن مسلم کافی

در قرآن کریم به آب و ضرورت بهداشت آن توجه فراوان شده است. در سوره هود آمده:

"و هو الذي خلق السموات و الارض في ستة ايام و كان عرشه على الماء ليلوكم ايكم احسن عملاً"<sup>۱</sup>

"و اوست آفریدگاری که آسمان و زمین را در شش روز بیافرید و عرش بر آب استوار بوده است تا بیازماید که کدامین از شما کردارش شایسته تر است." در مورد کیفیت و چگونگی پیدایش آب همچنین، پیدایش آسمان‌ها و زمین از آب مطالب زیادی به طور مفصل از امام علی (ع) در خطبه ۱، ۲، ۲۰، ۹۰ نهج البلاغه گردآوری شده است.<sup>۲</sup>

#### - پاک‌ترین و سالم‌ترین آب‌ها:

آب جوی که به صورت باران و برف و تگرگ و نظایر آن از آسمان فرو می‌بارند پاکیزه‌ترین آب‌ها در طبیعت هستند زیرا آنها آب‌های مقطرند.<sup>۳</sup> و از این رو خداوند این نوع آب را در قرآن به عنوان آب پاک و طاهر کننده معرفی کرده است. در سوره فرقان آیه ۴۸ می‌فرماید: "وانزلنا من السماء ماء طهوراً"

همچنین، حضرت علی (ع) فرموده است: "بخورید آب باران را که پاک‌کننده بدن شماست و دردها را دفع می‌کند."<sup>۴</sup>

---

۱ سوره هود آیه ۷

۲ یحیی آبادی، اکبر، آب و جایگاه آن در اسلام و سایر ادیان، سال ۱۳۷۶

۳ محمودی، عباسعلی؛ آب و بهداشت در اسلام، دفتر تحقیقات و نشریات

۴ ملا محمد باقر مجلسی، حلیه المتقین



## - بهداشت آب در اسلام:

خداوند متعال در سرشت آدمی، خداپرستی، طلب خیر و پاکی، بیزاری از ناپاکی و میل به پاکیزگی را ودیعه نهاده است. برنامه‌های اسلام مطابق شئون خلقت است و آنچه از حلال و حرام و امر و نهی می‌بینیم مصلحت انسان در آنها رعایت شده است. به همین منظور، در روایات اسلامی به رعایت بهداشت تأکید فراوان شده است. مراجعه به روایات و بررسی آنها در زمینه بهداشت آب گویای این واقعیات است که هیچ دستور بهداشتی در اسلام فراموش نشده است.

در قرآن کریم آمده است: "وینزل علیکم من السماء ماءً لیطهرکم به"<sup>۱</sup>  
"از آسمان رحمت خود آبی فرستاد که شما را به آن آب پاک گرداند."  
خداوند آب را پاکیزه قرار داده است و برای تطهیر، غسل، وضو، نظافت فردی و عمومی ضروری است.

مولای متقیان، امام علی، هنگام نگاه به آب فرمود: "الحمد لله الذی جمع الماء طهوراً و لم یجعلہ نجساً"<sup>۲</sup>  
"سپاس خدای را که آب را پاکیزه قرار داد و قرار نداد آن را نجس."

## - آب و نقش آن در گیاهان و چرخه محیط زیست:

اهمیت گیاهان در تشکیل و ساماندهی محیط مناسب و مساعد زندگی برای خودشان یا حیوانات و یا انسانها چیزی است که مورد توجه قرآن و معصومین (ع) می‌باشد.

<sup>۱</sup> سوره انفال، آیه ۱۱

<sup>۲</sup> عاملی، شیخ حر، وسائل الشیعه، جلد اول

قرآن در این زمینه می‌فرماید:

”من خلق السموات و الارض و انزل لكم من السماء ماءً فانبثنا به حدائق ذات بهجه“<sup>۱</sup>

”آیا آن نیست که آسمان‌ها و زمین را خلق کرده و از آسمان برای شما باران می‌فرستد تا به آن درختان و باغ و بوستان‌های شما را در کمال سبزی و خرمی می‌رویانیم.“

نعمت بزرگ خدا ”آب“ سبب می‌شود که باغ‌های خرم با میوه‌های موردنیاز مطبوع و متنوع و گونه‌های گیاهی که ارزش غذایی زیادی دارند به وجود آیند و ساکنین کره خاکی از آب به روش‌های اقتصادی بهره لازم را ببرند تا متناسب با اقلیم و جمعیت منطقه شرایط مناسب زندگی را برای خود و نسل‌های بعدی فراهم آورند.

- آب و نقش آن در خلق جنبنده و حیوانات چرخه محیط زیست:

تنوع حیات با چهره‌های متفاوت و مختلف از جنبندگان تک‌سلولی تا حیوانات بزرگ و سنگین، از حشرات تا انواع پرندگان با تنوع شگفت‌انگیزشان و ... هر کدام در جایگاه و موقعیت خودشان عامل و عللی هستند برای زیستن و زندگی کردن خود و دیگران، اینها همه با انواع و اقسام، شکل‌گیری و خلقت و حیات خود را مرهون ”آب“ می‌دانند و آب را مخلوق خدا به حساب می‌آورند.

خدای متعال می‌فرماید: ”والله خلق کل دابه من ماء“<sup>۲</sup>

”پروردگار شما کسی است که تمام جنبندگان را از آب خلق کرد.“

---

۱ سوره نمل، آیه ۶۰

۲ سوره نور، آیه ۴۴



اقیانوس‌ها قسمت اعظم (۷۰٪) سطح زمین را تشکیل می‌دهند و موجودات اقیانوس‌ها به طور متوسط ۹۹ برابر خشکی هستند که بیشترین تعداد آنها موجودات ریز و ذره‌بینی می‌باشند. به طوری که در یک قطره آب هزاران عدد از آنها وجود دارد. دریا با همه اهمیت و عظمتی که دارد از دیدگاه قرآن سه نقش عمده و کاربردی بر عهده دارد که در صورت آلودگی و بی‌توجهی به محیط زیست، توسعه بی‌رویه شهرنشینی و وجود آب‌های روان و فاضلاب‌های صنعتی، زندگی گیاهی و جانوری را به شدت دچار اختلال می‌کند. آن سه نقش عبارتند از:

۱) از نظر مواد غذایی (برای دام و طیور و انسان)

۲) از نظر مواد زینتی و زیورآلات

۳) کشتیرانی و تجارت و بازرگانی

انواع و اقسام حیات وحش و نقش مؤثر آن در حفظ اکوسیستم حیوانی و سایر کاربری‌های آنها و سودمندی‌هایشان همه و همه در تلاش برای حفظ و بقای خود، گیاهان، جامعه و موجودات زنده هستند. اگر در نظام احسن و نظام محیط زیستی هر یک از آنها نباشند یا نقصی بر آنها وارد شود، ضربه‌ای بر پیکره جامعه موجودات محسوب می‌شود.

- آب، منشأ حیات:

- "و جعلنا من الماء کل شیء حی" <sup>۱</sup>

"و از آب هر چیزی را زنده گردانیدیم."

- "و هو الذی خلق من الماء بشراً" <sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> سوره انبیاء، آیه ۳۰

<sup>۲</sup> سوره فرقان، آیه ۳۵

“واوست خدایی که بشر را از آب بیافرید.”

- “و ترى الرض هامده فاذا انزلنا عليها الماء اهتزت و ربت و انبقت من كل زوج بهيج.”<sup>۱</sup>

“زمین را خشک و مرده می‌بینی، اما زمانی که آب را بر آب بفرستیم به حرکت درمی‌آید و رشد می‌کند و انواع گیاهان زیبا را برویاند.”

- آب، مظهر پاکی و پاکیزگی:

- “وانزلنا من السماء ماء طهوراً.”<sup>۲</sup>

“ما از آسمان آبی پاک و پاک کننده نازل کردیم.”

- “و انزلنا من السماء ماء مبارکاً.”<sup>۳</sup>

“از آسمان آبی خجسته و میاه برکت نازل کردیم.”

- “و ينزل عليكم من السماء ماء ليطهركم به.”<sup>۴</sup>

“و برای شما از آسمان آب فرو می‌فرستد تا بوسیله آن شما را طاهر و پاکیزه گرداند.”

نزولات آسمانی که به صورت باران و برف و تگرگ و مانند آن از آسمان فرو می‌بارد. پاکیزه‌ترین و خالص‌ترین آنها در طبیعت هستند و از این‌رو خداوند این نوع آب را در قرآن به عنوان آب پاک و طاهر کننده معرفی کرده است.<sup>۵</sup>

---

۱ سوره حج، آیه ۵

۲ سوره فرقان، آیه ۴۸

۳ سوره ق، آیه ۹

۴ سوره انفال، آیه ۱۱

۵ بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم؛ رساله نوین فقهی پزشکی، بهداشت بدن و روان، آب و محیط زیست و اماکن عمومی

- تأثیر آبها بر جسم و جان از نگاه قرآن و روایات:

انسان موجودی تأثیرپذیر است، محیط اطراف بر او اثر می‌گذارند و شخصیت او در محیط زندگی او شکل می‌یابد. به همین خاطر آب در اسلام از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. آب به عنوان مایه اصلی حیات، معانی نمادین والایی در خویش مستتر دارد.<sup>۱</sup>

از امام صادق (ع) درباره طعم آب پرسیدند حضرت فرمودند: "طعم الماء الحياه طعم آب، طعم زندگی است."<sup>۲</sup>

مراد از طعم زندگی این است که طعم آب با سایر مزه‌ها قابل مقایسه نیست و مهمترین مواد برای ایجاد و بقای حیات است. پس مزه آب مزه حیات است. در اسلام نگاه به آب جاری توصیه شده و آن را سبب جلای چشم و افزودن روشنایی آن دانسته‌اند.

از امام صادق نقل شده است:

"و همچنین چهار چیز چهره را روشن و نورانی می‌کند که یکی از آنها نگاه کردن به آب جاری است."<sup>۳</sup>

بر پایه روایتی دیگر از امام کاظم (ع) نگاه به آب جاری چشم را جلا داده و بر روشنایی آن می‌افزاید.

در پایان باید بدانیم که فقط ۰/۸٪ تمامی آبهای روی زمین، آب شیرین و قابل استفاده برای موجودات روی کره زمین است. حفاظت و استفاده صحیح از آن را باید از فرایض دینی خود به حساب آوریم.

---

۱ سوره انباء، آیه ۳۰

۲ بحارالانوار، جلد ۶۶، ص ۴۴۷

۳ بحارالانوار، جلد ۷۶، ص ۲۸۹

## هوا از دیدگاه اسلام

محیط زیست نقش بسیار مهمی در زندگی بشر دارد. سلامت محیط زیست بر هوش، استعداد و لیاقت‌های هر فردی اثر می‌گذارد. محیط زیست علاوه بر تأثیر در فکر، اندیشه و اعمال و رفتار انسان، در قد و قامت و چگونگی اندام ظاهری نیز مؤثر است.

مهمترین عنصر و منبع حیاتی طبیعت که موجودات زنده از آن سود می‌جویند هواست. این قشر مخصوص (هوا) که همچون سقفی بلورین اطراف ما را احاطه کرده، در عین اینکه مانع از تابش نور آفتاب است، به قدری محکم و مقاوم است که از یک سد پولادین با چندین متر ضخامت نیز محکم‌تر است. مفهوم برخی آیات قرآنی نیز مؤید همین مطلب است همانند:

”وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا“<sup>۱</sup>

”و آسمان را سقف محفوظی قرار دادیم.“

مقصود از کلمه ”سما“ در این آیه همان جو زمین است. جو زمین آنقدر ضخامت و غلظت دارد که همچون زرهی، زمین را از شر مجموعه مرگبار بیست میلیون سنگ‌های آسمانی که در روز با سرعتی حدود ۵۰ کیلومتر در ثانیه با آن برخورد می‌کنند در امان نگه می‌دارد. به طور کلی، می‌توان گفت جو زمین علاوه بر آنچه گفتیم، درجه حرارت سطح زمین را در حد لازم و شایسته زندگی نگاه می‌دارد و نیز ذخیره‌های آب و بخار آب را از اقیانوس‌ها به خشکی‌ها انتقال می‌دهد که اگر چنین نبود، همه قاره‌ها به صورت کویرهای خشک غیرقابل زیست در می‌آمدند. پس، نتیجه می‌گیریم هوا علاوه بر نقشی که

---

<sup>۱</sup> قرآن کریم، سوره الانبیاء، آیه ۳۲

در تداوم حیات بسیاری از موجودات روی کره زمین دارد، نقش مهمی نیز در تنظیم شرایط اقلیمی (حرکت ابرها)، انتقال آلودگی‌ها، تلقیح گیاهان دارد.

### - تأثیر هوا بر جسم و جان از نگاه قرآن و روایات

در بیانات معصومان (ع) از تأثیر شگرف هوا بر جسم و جان سخن رفته است و آثار مخصوص هوای هر فصل بیان شده است.

در روایات به سودمندی‌های فراوان گرما و سرما در طول سال اشاره شده و نیز در قرآن و روایات "بادها" با اهمیت تلقی شده‌اند. پیداست که باد چیزی جز هوا نیست. در واقع جابه جایی هوا، باد نامیده می‌شود و در گفتگو بین امام صادق و مفضل نیز به این نکته اشاره شده است:

"و منه الهواء الريح الهابه"<sup>۱</sup>

از امیرالمومنین علی (ع) در مورد آثار هوای هر فصل چنین گزارش شده است. "توقوا اول البرد و تلقوه فی آخره فانه یفعل فی الابدان کفعله فی الاشجار، اول یحرق، اخره یورق"<sup>۲</sup>

"در اول سرما (پاییز) از آن پرهیز کنید و در آخرش (که طلیعه بهار باشد) به استقبال آن بروید (در پاییز خود را بپوشانید و در طلیعه بهار از لباس‌های خود کم کنید)، زیرا سرما با بدن‌ها آن کند که با درختان می‌کند (سرما در بدن همان تأثیر را دارد که در درختان) اول سرما درختان را می‌سوزاند (برگ‌ها را ریخته و درختان را خشک می‌کند) و آخرش می‌رویاند (درختان را به برگ و بار می‌آورد).

<sup>۱</sup> بحار الانوار، جلد سوم، ص ۱۲۰

<sup>۲</sup> نهج البلاغه، صبحی صالحی، حکمت ۱۲۸



در قرآن کریم و روایات اسلامی از تأثیر مهم باده‌ها در زندگی انسان و نقش عظیم آن در جلوگیری از تعفن اشیای روی زمین سخن به میان آمده است. خداوند متعال در سوره مبارک ذاریات، سوره را با سوگند به باده‌ها آغاز می‌کند. "والذاریات ذروا" که مفسران قرآن مراد از آن را باده‌ها دانسته‌اند.<sup>۱</sup> و دلیل آن را بیان پیامبر اکرم<sup>۲</sup> و حدیث امیرالمومنین علی (ع)<sup>۳</sup> در پاسخ سوال ابن کووا .... قرار داده‌اند.

مرحوم طبرسی دلیل قسم به باده‌ها را دو چیز دانسته است: نخست، سودمندی‌های فراوانی که در باده‌ها برای بندگان است. دوم اینکه، باده‌ها دلیلی بر وحدانیت خداوند و نوآوری آفرینش اوست.<sup>۴</sup>

در هر صورت سوگند به باده‌ها، نشان از نقش عظیم باده‌ها و هوا بر زندگی بشر و تأثیر آن بر جسم و جان انسان‌هاست. روایات اسلامی این نکته را با وضوح بیشتر بیان کرده و متذکر شده‌اند که باده‌ها باعث عدم تعفن اشیای روی زمین هستند و اگر باده‌ها وجود نداشتند تعفن اشیاء و آلودگی محیط زیست بشر مشکلات زیادی را برای انسان به وجود می‌آورد.

نقش باد در طبیعت را قرآن کریم به زیبایی هر چه بیشتر و بیان منطقی‌تر برای بشریت گوشزد کرده و این جامعه بشری است که باید در بهره‌وری بهینه از منابع طبیعی خدادادی برنامه‌ریزی کند.

"و من آیاته ان یرسل الریاح مبشرات ولیدیقکم من رحمته"<sup>۵</sup>

<sup>۱</sup> روح المعانی، آلوسی، ج ۲۸-۲۷، ص ۲: مجمع البیان، طبرسی، ج ۹، ص ۲۵۴، تفسیر کشاف،

زخشری، ج ۴، ص ۳۹۴

<sup>۲</sup> روح المعانی، ج ۲۷-۲۸، ص ۲

<sup>۳</sup> کشاف، ج ۴ - ص ۳۹۴

<sup>۴</sup> مجمع البیان، ج ۹، ص ۲۵۴

<sup>۵</sup> سوره روم - آیه ۴۶

”و از نشانه‌های رحمت خدا آن است که بادهای مزده دهنده باران را می‌فرستد، تا رحمت خود را به شما بپشاند“

”و هوالذی یرسل الریاح بشراً بین یدی رحمته حتی اذا اقلت سحاباً ثقالاً سقناه لبلد میت فانزلنا به الماء فاخرجنا به من کل الثمرات“<sup>۱</sup>

”اوست که بادهای بار را به عنوان رحمت خود پیشاپیش باران به بشارت می‌فرستد تا ابرهای سنگین بار را بردوش خود حمل کنند. ما آن را به سرزمین‌های مرده روان می‌سازیم و از آن باران می‌فرستیم و به وسیله آن انواع میوه‌ها را به بار می‌نشانیم.“

همچنین، امام صادق (ع) در بحارالانوار ص ۶ می‌فرماید:

”تو را از رموز باد آگاه سازم تا بدانی در آن چه حکمت و مصلحت و فوایدی نهفته است. آیا نمی‌بینی اگر باد از حرکت بایستد چگونه بلاها پدید می‌آیند. بلاهایی که جان انسان‌ها را نشانه می‌روند و مریضان را ضعیف‌تر می‌کنند، میوه‌ها را فاسد و سبزیجات را متعفن می‌کنند. همچنین، با باز ایستادن آن، (وبا) جان انسان‌ها را به خطر می‌اندازد و آفت در غلات و تولیدات کشاورزی می‌افتد. همه اینها گویای این مطلب است که زمزمه باد، تدبیرخداوند حکیم، برای اصلاح امور آفریدگان است.“

در آخر با شناختی که از هوا و ارزش آن به دست آوردیم، می‌توانیم بگوییم، یکی از بزرگ‌ترین نعمت‌هایی که خداوند به ما داده است، همین هواست و وظیفه ما در تلطیف و حفاظت آن در برابر آسیب‌های گوناگون بسیار سنگین است.

---

<sup>۱</sup>سوره اعراف - آیه ۵۷



## خاک از دیدگاه اسلام

سنگ‌های سفت و سخت موجود در سطح زمین، در نتیجه تأثیر عوامل فیزیکی به مرور زمان خرد می‌شوند. این مواد که از تخریب سنگ حاصل شده، به صورت طبقات کم و بیش ضخیم، روی سنگ‌های اولیه را که هنوز تحت تأثیر عوامل خارجی واقع نشده‌اند می‌پوشانند. مواد حاصل از تخریب سنگ‌ها، مخلوط با مواد آلی پوسیده و نپوسیده موجودات زنده هوا و آب، خاک را تشکیل می‌دهند. بنابراین، خاک قسمت سطحی پوسته زمین است که بر اثر عوامل مختلف فیزیکی، شیمیایی و حیاتی به وجود می‌آید.

خداوند در قرآن در سوره اعراف می‌فرماید:

”هرگز در زمین پس از آنکه کار آن به امر خدا نظم و اصلاح یافت به تباه کاری برنخیزید.“<sup>۱</sup>

بنابراین، خاک یک پدیده طبیعی است که عموماً در همه جا و در هر نوع شرایط آب و هوایی می‌تواند وجود داشته باشد. خاک یکی از شرایط مهم پیدایش حیات و تمدن مالی روی کره زمین است و بررسی دقیق این پدیده طبیعی که در زندگی هر موجود زنده‌ای نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کند لازم و ضروری است.

خداوند در قرآن می‌فرماید:

”و شما را وارث سرزمین و دیار و اموال آنها کرد.“<sup>۲</sup>

همچنین، در سوره اعراف تأکید می‌کند:

---

<sup>۱</sup> سوره اعراف، آیه ۵۸

<sup>۲</sup> سوره سجد، آیه ۲۷

"والبلد الطیب یخرج نباته باذن ربّه والذی خبت لایخرج الا نکدا کذلک نصرف الایات لقوم یشکرون"<sup>۱</sup>

"و سرزمین پاکیزه و شیرین گیاهش به فرمان پروردگار می‌روید اما زمین‌های بد طینت و شوره زار جز گیاه ناچیز و بی‌ارزش از آن نمی‌روید، اینگونه آیات را برای آنها که شکر گذارند بیان می‌کنیم."

آیه فوق در حقیقت اشاره به یک مسئله مهم است و آن این که تنها فاعل یک فاعل برای به ثمر رسیدن یک موضوع کافی نیست، بلکه استعداد و قابلیت قابل نیز شده است.

انسان مسلمان در برابر خاک مسئول است و از این نعمت الهی بایستی به خوبی محافظت کند و از آلودگی آن بپرهیزد. خاک علاوه بر آنکه عنصری لازم برای پرورش و رشد و نمو درختان و گیاهان است، می‌تواند آلودگی‌ها را متلاشی و نابود کند، به شرط آن که این مواد در حد ظرفیت قابل تحمل خاک برای تصفیه خود به خود به آن اضافه شود.

### - اهمیت خاک در اسلام

خاک به عنوان ماده اولیه خلقت انسان، همچنین، جایگاه نهایی بدن انسان، از عناصری است که تقریباً همه نیازهای مادی انسان را در خویش نهفته داشته و آنها را به او می‌رساند. از طرف دیگر، در مورد مهمی مثل تطهیر می‌تواند جایگزین آب و عامل پاکی و آمادگی انسان برای انجام فرایض دینی‌اش شود. خاک سجده‌گاه انسان است و تماس با آن بسیار اهمیت دارد.

پیامبر اکرم (ص) از طرف خداوند نقل می‌کنند که فرمود:

---

<sup>۱</sup> سوره اعراف، آیه ۵۸

”تمامی زمین را برای تو و امت تو مسجد و خاک آن را پاک کننده قرار دادیم.“<sup>۱</sup>  
و یا امام صادق (ع) می‌فرمایند:

”ان الله جعل التراب طهورا کما جعل الماء طهورا“

”پروردگار متعال خاک را پاکیزه قرار داد. همان گونه که آب را پاکیزه قرار داد.“  
در قرآن کریم در چندین آیه در مورد به کار بردن خاک پاک به عنوان پاک‌کننده آلودگی‌ها در جایی که آب وجود ندارد تأکید شده و خاک پاک زنده به صورت خاک سطحی که در مجاورت باد و تابش خورشید و در بلندی‌ها وجود دارد بیان شده است. از فایده بهداشتی خاک پاک در سوره نساء آیه ۴۳ در تفسیر نمونه بیان می‌شود: که خاک پاک و زنده به خاطر داشتن باکتری‌های فراوان می‌تواند آلودگی‌ها را از بین ببرد و چه بسا اگر این خاصیت در خاک نبود کره زمین در مدت کوتاهی به یک کانون عفونت تبدیل می‌شد.

اهمیت خاک پاک زنده در محیط زیست به سه دلیل غیرقابل انکار است.

۱) پاک کردن آلودگی‌های خاک سطحی

۲) پاک کردن آب‌های زیرزمینی

۳) پاک کردن آلودگی‌های هوای محیط زیست

## برخی عوامل مؤثر در تشکیل و فرسایش خاک

- آب و هوا

همان طور که آب و هوا در نقاط مختلف متفاوت است، تأثیر آن هم در تشکیل و تخریب خاک در نقاط مختلف متفاوت است. بدیهی است که درجه حرارت

---

۱ بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، رساله نوین فقهی پزشکی، بهداشت بدن و روان، آب و محیط زیست و اماکن عمومی

در محل‌های مرتفع بسیار پایین است در آخرین حدی که خاک تشکیل می‌شود، متوسط درجه حرارت سالیانه به صفر و حتی چند درجه به زیر صفر می‌رسد. خداوند در سوره "ق" آیه ۷ می‌فرماید:

"زمین را نمی‌نگرند که آن را بگسترديم و در آن کوه‌های استوار بیفکنديم و هر نوع گیاه با حسن و طراوت از آن برویانيديم."

#### - رستنی‌ها

رستنی‌ها که خود تابع آب و هوا هستند، در تشکیل و حفظ خاک تأثیر مهم دارند. گیاه نه تنها در تکامل و تشکیل خاک مؤثر است بلکه در حفظ و ثابت نگاه داشتن خاک نیز تأثیر بسیار دارد. خداوند در قرآن می‌فرماید:

"زمین پاک نیکو گیاهش به اذن خدا نیکو برآید و زمین خشن ناپاک بیرون نیاورد جز گیاه اندک و کم‌ثمر"<sup>۱</sup>

#### - انسان

انسان در طول سالیان دراز زراعت و انجام عملیاتی از قبیل شخم زدن، آبیاری و اضافه کردن کود آلی و معدنی، اضافه کردن ماسه به زمین‌های سفت و سخت، قطع بی‌رویه درختان جنگلی و انهدام جنگل و استفاده بی‌رویه و بی‌موقع از مراتع بر اثر چرای مفرط، (که باعث سخت شدن زمین و در نتیجه فرسایش خاک می‌شود) همچنین، اصلاح و عمران زمین‌های شور و زمین‌های باتلاقی و غیره موجب تغییرات زیادی در خواص فیزیکی، حیاتی و شیمیایی خاک شده

---

۱. سوره اعراف، آیه ۵۸

که به طور مستقیم در تکامل و تشکیل خاک و نیز تغییر فرسایش آن دخالت داشته است.

محیط زیست ما یعنی آب، هوا و خاک که از بزرگترین نعمت‌های الهی برای بشریت می‌باشند مانند زنجیری به نام زنجیره حیات به هم پیوسته و وابسته‌اند که حذف هر کدام مساوی با مرگ و نابودی حیات است. چنانکه، خداوند در اکثر آیات قرآن که در ارتباط با این زنجیره صحبت به میان آورده آنها را با یکدیگر و پشت سرهم و در ارتباط با هم آورده است.



## تنوع زیستی

تنوع موجودات زنده نه تنها به عنوان یک اصل مهم در تداوم حیات زیست کره پذیرفته شده بلکه باعث ایجاد یک تفکر و نگاه فلسفی به بنیانهای خلقت نیز معطوف شده است. از حدود ۳/۵ میلیارد سال پیش که اولین باکتری شکل گرفت تاکنون حدود ۱۷ میلیون گونه گیاهی و جانوری به وسیله دانشمندان شناسایی شده است. در حالی که مطالعات بین ۷ تا ۲۰ میلیون و گروه ارزیابی تنوع زیستی جهانی<sup>۱</sup> برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد<sup>۲</sup>، ۱۳ تا ۱۴ میلیون گونه زیستمند را برآورد می‌کنند.<sup>۳</sup>

برای شناخت ابعاد متنوع طبیعت، آشنایی با تنوع گونه‌های زنده و عوامل غیرزنده محیط زیست اهمیت دارد. اما، علاوه بر بعد فیزیکی، تنوع زیستی ابعاد دیگری نیز دارد، تمام کتب الهی به تنوع به عنوان عنصر اصلی خلقت تأکید کرده‌اند. و در این میان قرآن کریم بیش از سی آیه را در تبیین مفهوم تنوع در خود جای داده است. نمونه‌هایی از آنها عبارت است از: "پس حکم کن ای پیامبر در میان ایشان بدانچه خدا فرستاد و پیروی مکن آرزوی‌های ایشان را که از حد بیرون است. برای هر کدام راه و روشی قرار دادیم و اگر خدا می‌خواست شما را یک ملت می‌آفرید ولی خواست شما را بیازماید در آنچه ارزانی داشته ..."<sup>۴</sup>

---

۱ GBA= Global Biodiversity Assessment

۲ UNEP= United Nations Environmental Programme

۳ CBD= Cionvention on Biological Diversity

۴ سوره مائده، آیه ۴۸

"اوست خدایی که آفرید باغ‌های افراشته و غیرافراشته و نخل کشتزارها را با میوه‌های متنوع"<sup>۱</sup>

"از نشانه‌های پروردگار، آفرینش آسمان‌ها و زمین و اختلاف در زبان و رنگ شماسست. همانا در اختلاف نشانه‌هایی است برای دانایان"<sup>۲</sup>

"آیا ندیدی که خدا فرو فرستاد از آسمان آب را، پس براند به سوی خزانه‌هایی در زمین تا برآورد محصولاتی را که رنگ‌های متنوع دارند و سپس زرد و کوبیده شوند. همانا این یادآوری برای خردمندان است"<sup>۳</sup>

چنانچه وسعت نگاه خود را بیشتر کنیم آیات دیگری در قرآن کریم وجود دارد گرچه مستقیماً "تنوع" را بیان نمی‌کنند ولی مفاهیم ظریفی از این نشانه الهی را نشان می‌دهند.

روشن شدن روابط متعدد گونه‌های گیاهی و جانوری و لزوم حضور متقابل گونه‌ها در یک سیستم برای بقای دیگری نشانگر نظم ذاتی خلقت و اندیشه یگانه ایجاد و مدیریت نظام هستی است. مفهومی که در تعالیم الهی در "توحید" متجلی می‌شود.

### - مفاهیم اخلاقی تنوع زیستی

علوم زیستی خصوصاً در پنجاه سال گذشته نقش اصلی را در توجه به ارزش‌های اخلاقی بازی می‌کنند. چرا که تمام آنها به نوعی بر رعایت قواعد جهان هستی صحنه می‌گذارند. احترام به کارکردهای پیچیده طبیعت مستلزم وجود یک التزام اخلاقی برای حفظ سازوکارهای ذاتی میان موجودات و درک

<sup>۱</sup> سوره انعام، آیه ۱۴۱

<sup>۲</sup> سوره روم، آیه ۲۲

<sup>۳</sup> سوره زمر، آیه ۲۱



اهمیت حضور تک تک اعضای زنده و غیرزنده در جایگاه مناسب و پایدار خود است. به عبارت دیگر، همان‌گونه که ما احترام به مجموعه‌ای از قواعد را برای پایداری و امنیت یک نظام اجتماعی بدیهی می‌دانیم و باور کرده‌ایم، تسری این احترام به عرصه طبیعت به عنوان اصول اولیه پایداری نظام پیچیده طبیعی را نیز باید باور کنیم.

رفتارهای انسان معاصر با طبیعت نشان می‌دهد که جامعه انسانی فاقد "اخلاق حفاظت" است و این ضعف در میان افرادی که زندگی روزمره آنها با طبیعت فاصله بیشتری دارد، نمود واضح‌تری پیدا می‌کند. در این رهگذر نمی‌توان انتظار داشت که یک جامعه، بدون توجه به سازوکارهای طبیعی اطراف آن پایدار بماند.

خالق بی‌همتا تنوع در حیات را به شکل عادلانه و مدبرانه‌ای در سطح زمین گسترانیده است. آگاهان علوم زیستی به خوبی با این نظم آشنایی دارند که در مناطقی که بیشترین تنوع گونه‌های حیات وجود دارد بیشترین آسیب‌پذیری و نرخ انقراض نیز دیده می‌شود.

حفاظت از تنوع زیستی جهانی یک ندای بین‌المللی شده و در میان کشورهای کمتر توسعه یافته بیش از سایر کشورها به آن توجه شده است. در حقیقت تلاش جامعه بین‌المللی متوجه یافتن اهرم‌هایی است که "اخلاق حفاظت از تنوع زیستی" پایش و التزام عملی اجرای آن را ایجاد کند.

باید توجه کرد که ریشه مشکل در تنوع نیست بلکه بالعکس، "تنوع" زمینه‌ساز تعریف ارزش‌های منحصر به فرد ملل و اقوام مختلف در سطح جهان است و این ارزش‌ها با یافتن جایگاه مناسب می‌توانند آسایش و رفاه مطلوب و سازگار با فرهنگ جامعه را تضمین کنند. و در این مسیر صلح و به عنوان مقدمه آن، گفتگو، محورهای اصلی اخلاق جهانی حفاظت محسوب می‌شوند.

## - دیدگاه اسلام در مورد تنوع زیستی و حفظ توازن در طبیعت

همانطور که می‌دانیم بحران انقراض گونه‌ها بعد از تهدید جنگ‌های اتمی دومین تهدید بزرگ برای تمدن بشر است. هر چند، اکثر گونه‌هایی که در معرض تهدید و نابودی قرار دارند هنوز کاملاً شناخته نشده‌اند، اما، نتیجه از دست دادن آنها می‌تواند تراژدی جبران‌ناپذیری برای نوع بشر باشد. بزرگ‌ترین ثروت زمین تنوع زیستی موجود در آن است. تنوعی که انسان با اعمال خود در حال نابودی و کاهش آن است. همان‌طور که خداوند در آیه ۴۹ سوره قمر می‌فرماید:

"اناکل شیء خلقناه بقدر": "ما هر چیز را به اندازه خلق کردیم." هر چه که در این هستی خلق شده مقدار و اندازه‌ای دارد و بایستی به صورت صحیح و درست از آن بهره‌برداری کرد تا نابود نشود، چرا که این اندوخته‌های زیستی امانت‌هایی هستند که بایستی به نسل‌های آینده تحویل داده شوند. بنابراین، حفظ آنها از سوی ما واجب و ضروری است. در آیاتی چند خداوند اشاره به تنوع موجود در عالم زنده می‌کند.

"اولم یروا الی الارض کم انبتنا فیها من کل زوج کریم ان فی ذلک لایه وما کان اکثرهم مومنین"

"آیا آنها به زمین نگاه نکردند که چه اندازه از انواع گیاهان با ارزش در آن رویانیدیم." و سپس به صداقت می‌گوید در این موضوع نشانه روشنی به وجود خداوند است ولی اکثر آنها هرگز ایمان نیاوردند.

بسیاری از مفسران کلمه زوج را به معنی نوع و صنف تفسیر کرده‌اند که اشاره به تنوع فوق‌العاده موجود در گیاهان و نباتات دارد ولی برخی نیز آن را به معنی زوجیت معنی کرده‌اند.

همچنین می‌فرماید: "خلق السموات بغير عمدترونها و القی فی الارض رواسی ان تمیدبکم و بث فیها من کل دابه وانزلنا من السماء و ماء فانبتنا فیها من کل زوج کریم"<sup>۱</sup>

در این آیه به پنج قسمت از دلایل توحید و آیات آفاقی پروردگار اشاره شده است که شامل: ۱) آفرینش آسمان‌ها بدون ستونی که دیده شود، ۲) آفرینش کوهها، ۳) آفرینش جنبندگان و حیوانات، ۴) آفرینش باران و آفرینش گیاهان می‌باشد و از تعبیر "کل زوج کریم" استفاده می‌شود که تنوع گیاهان مفید و سودمند است. در آیات ۲۷ و ۲۸ سوره فاطر نیز تنوع موجود در عالم زنده گوشزد شده است. خداوند در آیه ۲۷ می‌فرماید: "الم تران الله انزل من السماء ماء فاخرجنا به ثمرات مختلفاً الوانها ..." "آیا ندید که خدا باران را از آسمان فرو آورده و با آن انواع میوه‌های رنگارنگ و گوناگون پدید آورد ..." یعنی همین اختلاف الوان دلالت بر تنوع موجود در عالم گیاهان دارد.

همچنین در آیه ۱۹ سوره حجر می‌فرماید: "وانبتنا فیها من کل شی موزون" "و در زمین همه چیز را موزون رویندیم" که منظور حفظ توازن و نیز پویایی است که در کلیه زیست‌مندان در شرایط طبیعی دیده می‌شود. حفظ تنوع زیستی به دلیل ارزش‌های خاص که گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری دارند اهمیت فراوانی دارند. ارزش‌هایی از قبیل ارزش اقتصادی شامل استفاده برای خوراک، پوشاک، مواد خام و... ارزش‌های علمی، آموزشی، فلسفی، تفرجی، اجتماعی، زیباشناختی و... که هر یک حایز اهمیت بسزایی است.

---

۱ آیه ۱۰ و ۱۱ سوره لقمان

## جنگل و درختکاری

درختان در اجتماع زیستی خود به صورت جنگل‌ها به عنوان یکی از مهمترین سیستم‌های حیات بخش انسان به شمار می‌روند. جدا از اهمیت بالاتر دید آنها، جنگل‌ها تضمین کننده بقا و پایداری آب و خاک و هوای سالم هر سرزمینی بوده و پشتوانه مطمئنی برای نگهداری و توسعه سیستم‌های کشاورزی و سایر منابع تغذیه انسان محسوب می‌شوند. جنگل‌ها از دیرباز تاکنون پایه‌پای تکامل جوامع انسانی تکیه‌گاه استواری برای تداوم و ارتقای سطح کیفی زیست آنها بوده و هنوز هم وفادارانه خدمات بی‌دریغ خود را به بشریت عرضه می‌کنند. ولی بایستی اعتراف کرد که در هیچ برهه‌ای از تاریخ جوامع انسانی، حضور آنها تا این حد برای انسان سودمند و حیاتی نبوده و نیز هیچگاه موجودیت آنها در سطحی این چنین گسترده به وسیله انسان تهدید نشده است. اهمیت حیاتی جنگل‌ها در دنیای امروز دیگر نه دلیل ارزش‌های اقتصادی آنها بلکه بدو به دلیل ارزش‌های غیرقابل جانشین زیست‌محیطی آنهاست.

### - قطع درختان و تخریب جنگل

درخت در اسلام اهمیتی ویژه و جایگاهی ارجمند دارد. اسلام قطع بی‌رویه درختان را مجاز نمی‌داند و معصومان (ع) حتی در جنگ، مردم را از نابودی درختان نهی کرده‌اند. در نهی و نکوهش قطع درختان از منظر قرآن و روایات و سیرت پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم می‌توان مبانی و الگوهای رفتاری ارزشمندی را مثال زد.



خداوند متعال می‌فرماید:

”و اذا تولى سعى فى الارض ليفسد فيها و يهلك الحرث و النسل و الله لا يحب الفساد“<sup>۱</sup>

”و چون به قدرت و ریاست دست یابد یا چون پشت کند و از نزد تو بازگردد می‌کوشد تا در زمین فساد کند و کشت و نسل (دام یا نژاد) را نابود کند و خداوند فساد را دوست نمی‌دارد.“

پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌سلم هرگاه اراده نبرد می‌کرد رزمندگان را فراخوانده، پیش روی خود می‌نشاند و آنان را نصیحت و موعظه می‌کرد که: ”از حد نگزیدید، مثله نکنید، نیرنگ و حيله به کار نبرید، پیرمردان، کودکان و زنان را نکشید، درختی را قطع نکنید، جز اینکه ناچار شوید.“<sup>۲</sup>

در توصیه دیگری پیامبر خدا نابودی درختان به ویژه درخت خرما را به هر صورتی که باشد نهی فرموده: ”لاتحرقوا النخل و لاتغرقوه بالماء و لا تقطعوا شجرة مثمرة و لاتحرقوا زرعاً“<sup>۳</sup>

”درختان را آتش نزنید، آنها را غرق در آب نکنید (شاید مراد این باشد که آنها را به آب نبندید تا موجب از بین رفتن آنها شود) درختان میوه را قطع نکنید، مزارع را نسوزانید.“

رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌سلم مسلمانان را از قطع درختان مدینه نهی می‌کرد و در مورد قطع درختان سدر فرمود: ”هرکس درخت سدر را قطع کند خداوند با سر او را در آتش جهنم خواهد انداخت.“<sup>۴</sup>

<sup>۱</sup> سوره بقره، آیه ۲۰۵

<sup>۲</sup> الکافی، جلد ۵، ص ۱۱۲

<sup>۳</sup> بحارالانوار، جلد ۱۹، ص ۱۷۷

<sup>۴</sup> (به نقل از گیاهان و زندگی در اندیشه دینی) ص ۱۰۲ و ۱۰۳

قطع درختان، در سیره ائمه اطهار علیهم السلام نیز کاری ناپسند و ناصواب  
شمرده شده است.

قال علی علیه السلام:

”و مما یزید فی العمر ترک الادی ... و ان یحترز عن قطع الاشجار الرطبه.“<sup>۱</sup>  
”از جمله عوامل افزایش طول عمر عبارت است از پرهیز از قطع درختان سرسبز  
بر طول عمر انسان می افزاید.“  
امام صادق علیه السلام فرموده:

”لا تقطعوا الثمار فیصب الله علیکم العذاب صبا“<sup>۲</sup>

”قطع بی رویه درختان میوه دار عذاب سخت الهی را در پی دارد.“  
از رهنمودها و هشدارهای فوق می توان اولاً: اهمیت درختکاری و سبزه و  
سبز نگهداری محیط زیست در نگرش اسلام را درک نمود. ثانیاً: نکوهش  
از عمل کسانی که به تخریب باغ ها، مزارع و جنگل ها می پردازند را به  
دست آورد.

### - اهمیت درختکاری در اسلام

انواع مختلف گیاهان، علاوه بر نقشی که در محیط زیست انسان در تولید  
اکسیژن و جذب آلودگی ها ایفا می کنند تلطیف کننده محیط مصنوع نیز بوده و  
معانی نمادین خاص خویش را دارند. در دین اسلام و بسیاری از آیین های  
دیگر به درختکاری توصیه شده است و حتی روزهایی از سال را به درختکاری  
اختصاص می دهند و آن روز را جشن می گیرند.

<sup>۱</sup> وسائل الشیعه، جلد ۱۳، ص ۱۹۸

<sup>۲</sup> بحار الانوار، جلد ۷۶، ص ۳۱۹



معصومان (ع) در پاره‌ای از روایات به طور مستقیم به درختکاری امر کرده‌اند. و یا به صراحت از فضیلت و ارزش آن سخن گفته‌اند. احادیث در این رابطه فراوان است و ما به برخی از آنها اشاره می‌کنیم. برخی از این روایات شامل درختان بی‌میوه و جنگل می‌شود و اصولاً هرگونه بهره‌وری از درختان در این روایات می‌گنجد.

به عنوان نمونه، پاداشی که خداوند بر پایه روایات اخیر به درختکار می‌دهد در برابر هرگونه استفاده‌ای است که مخلوق خدا از آن ببرد چه در میوه آن باشد چه از سایر آن و چه از منظر چشم‌انداز و یا از هوای لطیف و سالمی که از آن به وجود می‌آید و یا از شاخ و برگ آن.

در روایتی دیگر از پیامبر اسلام تأکید بر درختکاری را شدت می‌بخشد و با لحن خاص بدان اهتمام می‌ورزد و طبق حدیثی حضرت می‌فرماید:

«اگر عمر جهان پایان یابد و قیامت برسد و یکی از شما نهالی در دست داشته باشد چنانکه به قدر کاشتن آن فرصت باشد باید فرصت را از دست ندهد و آن را بکارد»<sup>۱</sup>

در روایت دیگری امام صادق (ع) فرمودند:

«خداوند درخت را برای انسان آفریده ازاین رو درخت بکارید آن را آبیاری کنید و در حفظ آن بکوشید.»<sup>۲</sup>

افزون بر روایات فراوانی که در تشویق به درختکاری نقل شده است، کاشت درخت را می‌توان از اعمال صالح قرار داد و آن را از مصداق‌های روایات و آیاتی که به آن تأکید کردند دانست. بر پایه روایتی امام صادق (ع) فرمود:

«مؤمن پس از مرگ از شش خصلت سود می‌برد: فرزند صالح که برایش

<sup>۱</sup> مستدرک الوسائل، جلد ۱۳، ص ۴۶۰

<sup>۲</sup> بحار الانوار، جلد ۳، ص ۸۶

آمرزش بطلبد، قرآنی که خوانده، چاه آبی که حفر کرده و درختی که کاشته است و ...<sup>۱</sup>

در اسلام میان امور مربوط به زندگی انسان و پیوند انسان با خداوند رابطه تنگاتنگی وجود دارد. عملی که به طور کامل نیازهای زندگی آدمی را برمی آورد اگر به قصد قربت انجام گیرد عبادت محسوب می شود و آدمی را به خداوند نزدیک می کند. درختکاری و کشاورزی نیز در زمره چنین اعمالی است.

### - تأثیر گیاهان بر جسم و جان در منظر قرآن و روایات

گیاهان و درختان سهمی به سزا و نقشی بسیار مهم در زندگی بشر دارند. تلطیف هوا، تعادل دمای محیط، حفاظت از خاک و تأمین بخشی از مواد غذایی مورد نیاز انسان، اندکی از سودمندی های فراوان آنهاست. تماشای گیاهان خرم و سرسبز و نگاه به مناظر جذاب آنها از مواردی است که اسلام به آن دعوت کرده است و تعبیر معصومان (ع) در بیان فایده های پرشمار گیاهان حیرت انگیز است. قرآن کریم در سه آیه گیاهان را شادی آفرین دانسته و آنها را به بهجت انگیزی توصیف می کند. (سوره حج آیه ۶۳، سوره ق آیه ۷، سوره نمل آیه ۶۰)

در سخنان معصومان نیز از تأثیر مثبت گیاهان بر جسم و جان آدمی آثار بسیاری به ما رسیده است. در برخی از این قبیل روایات، از تأثیر مناظر سرسبز به تقویت دیده و بصیرت انسان و زدودن افسردگی ها و از بین رفتن بیماری های روحی و روانی، بحث شده است و در برخی از مقایسه لذت تماشای گیاهان با لذت های دیگر سخن به میان آمده است.

<sup>۱</sup> بحارالانوار، جلد ۱۰۳، ص ۶۴

از امام صادق (ع) نقل شده است:

”چهار چیز چهره را نورانی و روشن می‌کند که یکی از آنها تماشای گیاهان خرم و سرسبز است.“<sup>۱</sup>

بر پایه روایتی دیگر از امام موسی بن جعفر (ع) چنین گزارش شده است:

”نگاه به گیاهان خرم و سرسبز، چشم را جلا می‌دهد و به روشنایی آن می‌افزاید.“<sup>۲</sup>

از این روایات چنین نتیجه می‌گیریم که هر گاه آدمی خرمی گیاهان و درختان سرسبز را تماشا کند، غرق در سرور و لذت می‌شود و روان وی آرام و جانش به تازگی و طراوت می‌گراید.

امام صادق (ع) به مفضل می‌فرماید:

”مع ما فی النبات من التلذذ بحسن منظره و نظاراتها التی لایعدلها شیء من مناظر العالم و ملاحیه“<sup>۳</sup>

نگاه به گل‌های رنگارنگ و درختان سرسبز خرم چنان لذتی به آدمی می‌بخشد که هیچ لذتی را با آن برابر نمی‌توان کرد.

منابع طبیعی همانند جنگل و درخت از مصادیق بارز و آشکار نعمت‌های الهی و مواهب خدادادی برای انسان است. لذا، انسان وظیفه دارد در حفظ، حمایت، احیا و آبادانی منابع طبیعی نهایت دقت و کوشش را به خرج داده و شکر نعمت را به جا آورد.

<sup>۱</sup> بحارالانوار، جلد ۷۳، ص ۱۹۴ و جلد ۷۶، ص ۲۸۹

<sup>۲</sup> بحارالانوار، جلد ۱۰، ص ۲۴۶، جلد ۵۹، ص ۱۴۴، جلد ۷۵، ص ۲۹۱، جلد ۱۰۱، ص ۴۵

<sup>۳</sup> بحارالانوار، جلد ۳، ص ۱۲۹

## نگاه اسلام به حیوانات و شکار

با وجود آنکه بحث حمایت از حیوانات از نیمه قرن ۲۰ در دنیا مطرح شده است و در این زمینه توفیقات بسیار خوبی در جهت وضع قوانین حقوقی، جزایی و ارشادی به دست آمده است، اما، در مطالعه منابع و کتب دینی اسلامی اعم از قرآن و حدیث درمی‌یابیم که دین مقدس اسلام در چهارده قرن پیش به شکلی بسیار روشن و گسترده در باب‌های متنوعی بحث حمایت از حیوانات را مطرح کرده است.

مبحث محیط زیست یکی از مباحثی است که در اغلب ادیان الهی به آن پرداخته شده و در مکتب حیات‌بخش اسلام جایگاهی بسیار ویژه دارد. در مکتب تربیتی اسلام آن‌گونه که از حیوانات حمایت به عمل آمده است در هیچ مکتبی به چشم نمی‌خورد. در این مکتب همه انسان‌ها در برابر مسئله حفظ و حمایت از حیوانات مسئولند.

“گوستاولوبون” در کتاب معروف خود تمدن اسلام و عرب می‌نویسد:

“در بلاد اسلامی جمعیت حمایت از حیوانات لازم نیست و این قطعه از دنیا را می‌توان بهشت حیوانات دانست، مسلمین حقوق سگ، گربه و طیور را رعایت می‌کنند، مخصوصاً در مساجد و معابر، طیور با کمال آزادی پرواز می‌کنند و در مناره‌ها لانه دارند، مسلمین در این باره به گونه‌ای هستند که باید ما اروپائیان خیلی چیزها از آنان بیاموزیم.”<sup>۱</sup>

نکته قابل ذکر در مسأله حمایت از حیوانات این است که می‌بایست از حیواناتی که موردنظر اسلام است با آنچه در جهان امروز به عنوان قانون و جمعیت

---

<sup>۱</sup> گوستاولوبون، تمدن اسلام و عرب، ص ۴۴۶

(انجمن) حمایت از حیوانات به چشم می‌خورد تفاوت اساسی دارد. حمایتی که از حیوانات در اسلام به چشم می‌خورد عمومیت دارد و هر گونه حیوان اعم از وحشی و اهلی و ... را شامل می‌شود. همچنین در مکتب اسلام هر کسی به قدر توان و وسع خود نه تنها باید از حقوق حیوانات دفاع کند، بلکه باید در پیشرفت، ترقی و تدوام حیات کوشا باشد. ابن ابی‌الحدید در شرح سخن فوق می‌نویسد:

"وحتى عن البهائم لم ضربتموها لم وجعتموها"

"در باب حقوق حیوانات از آدمیان سؤال می‌شود که چرا حیوانات را اذیت و ناراحت کردید؟"

چنانکه رسول خدا فرمود: "در قیامت، کسی سخت کیفر می‌بیند که گربه‌ای را در خانه حبس کرده و آن حیوان از فرط بی‌غذایی، مرده است."<sup>۱</sup>

در مکتب تربیتی اسلام، انسان به گونه‌ای تربیت می‌شود که نه تنها به آزار حیوانات نمی‌پردازد بلکه حتی در برابر آزار و اذیت و یا خستگی و زحماتی که از ناحیه حیوانات به او تحمیل می‌شود صبر می‌کند.<sup>۲</sup>

و همچنین نه تنها حیوانات اهلی را نمی‌آزارد، بلکه با حیوانات وحشی و درندگان نیز کاری ندارد.

پیامبر اکرم (ص) به همگان رهنمود می‌داد که:

"به لانه‌های جوجه‌های حیوانات حمله نکنید و استراحت و خواب پرندگان را سلب نکنید."<sup>۳</sup>

<sup>۱</sup> ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه جلد ۹ ص ۲۹۰

<sup>۲</sup> خواجه نظام‌الملک طوسی، سیاست‌نامه ص ۱۷۷، بخش مهربانی با حیوانات و حمایت از آنها

<sup>۳</sup> وسائل‌الشیعه، ج ۱۹ ص ۲۳۹



آن حضرت درباره نگهداری کبوترها عنایت بیشتر داشت و فرمود:

“لیس من بیت نبی الا و فیه حمام.”

“خانه‌ای از خانه‌های انبیا را سراغ ندارید جز آنکه در آن کبوتر وجود داشت”<sup>۱</sup>

و نیز فرمود:

“آوای بالهای کبوتران، شیطان را از خانه دور می‌سازد.”<sup>۲</sup>

همچنین، در مکتب تربیت اسلام، نه تنها از آزار حیوانات نهی و نکوهش به عمل آمده، بلکه از کشتن، از بین بردن و از پای درآوردن هرگونه جاندار و جنبه‌ای بدون تجویزهای الهی نهی به عمل آمده است. پیامبر اکرم (ص) فرمود:

“اتقوا الله فی هذه البهائم المعجمه”<sup>۳</sup>

چنانکه امام صادق (ع) نیز فرمود: “اتق قتل ادواب کلها”<sup>۴</sup>

“از کشتن تمامی جنبندگان پرهیز کن.”

همچنین از مثله کردن حیوانات نیز نهی به عمل آمده است.

این رهنمودها بیانگر این حقیقتند که انسان در برابر حیوانات آزاد نیست تا به دلخواه خود آنها را ببازارد و طبق خواسته خود با آنها معامله کند بلکه باید در راستای مجوزها و دستورالعمل‌ها عمل کند.

حضرت علی (ع) در نهج البلاغه می‌فرماید: شتر حامله و باردار نباید بارکشی کند در قرآن کریم نیز انسان از اعمال شنیع نسبت به جانوران منع شده است:

---

<sup>۱</sup> بحار الانوار، ج ۷۶ ص ۱۶۳

<sup>۲</sup> بحار الانوار، ج ۷۵ ص ۲۰

<sup>۳</sup> کنز العمال، ج ۹ ص ۶۲

<sup>۴</sup> بحار الانوار، ج ۹ ص ۹۵

"بنگرید این اشتر خداست و بگذارید بر روی زمین خدا بچرد. و آن را آزار ندهید و گرنه دچار خشم خداوندی می‌شوید."<sup>۱</sup>

### - آداب شکار در اسلام

الف: شکار، یکی از ابزار امتحان الهی است.

"لیبلونکم بشیء من الصيد تناله ایدیکم و رماحکم."<sup>۲</sup>

"خداوند شما را به وسیله شکار با دست و اسلحه امتحان می‌کند."

ب: توجه به خدا در هنگام شکار

از نظر اسلام شکار در صورتی حلال و پاک است که با "ذکر خدا" همراه باشد. یاد خدا در هنگام شکار باعث می‌شود تا شکارچی از آنچه خدا نهی کرده است پرهیز کرده و در پی انقضاض گونه‌ها و فساد و نابودی جانداران نباشد.

ج: شکار برای سرگرمی ممنوع است

هیچگاه اسلام شکاری را که برای تفریح بوده و از سر تفنن و سرگرمی می‌باشد نمی‌پذیرد.<sup>۳</sup>

### - جایگاه ارزشی حیوانات در اسلام و قرآن

اینکه می‌بینیم چند سوره در قرآن به نام حیوانات و جانوران آورده شده، بیانگر این معناست که این موجودات از احترام اسلام، قرآن و مؤمنان برخوردارند. همانند سوره نحل (زنبور عسل) سوره نمل (مورچه) و سوره عنکبوت.

---

۱ سوره ۷، آیه ۷۳

۲ سوره مائده آیه ۹۴

۳ وسایل الشیعه، ج ۹ ص ۳۶۱، حدیث ۵

همچنین، نام حیواناتی همچون گرگ<sup>۱</sup>، سگ<sup>۲</sup>، هدهد<sup>۳</sup>، مورچه<sup>۴</sup>، زنبور عسل<sup>۵</sup> نیز در قرآن کریم ذکر شده است.

نتیجه می‌گیریم رعایت حقوق حیوانات طبق موازین شرعی از وظایف قطعی مالکین آنهاست و براساس تکالیفی که قانونگذار برای آنان مقرر داشته "در قیامت پرسش و مؤاخذه می‌شوند و به تناسب عملی که انجام داده‌اند پاداش یا کیفر می‌بینند". ممکن است بعضی از افراد بر اثر تخلف از وظایف دینی و بی‌اعتنایی به انصاف و عواطف انسانی، آنقدر درباره حیوانی بد رفتاری و ستم کنند که خداوند مهربان را به خشم آورند و خود را جهنمی کنند و برعکس ممکن است گناهکاری، به انگیزه عطوفت انسانی به حیوانی ترحم کند و بدین وسیله خویش را مشمول عفو الهی کرده و بهشتی شود.

---

<sup>۱</sup> سوره یوسف آیات ۱۳ و ۱۷

<sup>۲</sup> سوره کهف آیه ۲۲

<sup>۳</sup> سوره نمل آیه ۲۰

<sup>۴</sup> سوره نمل آیه ۱۸

<sup>۵</sup> سوره نحل آیه ۶۸

## توسعه پایدار و محیط زیست از دیدگاه اسلام

توسعه، حاصل فعالیت‌های انسانی است و هر نوع توسعه با هر درجه از کمیت و کیفیت، محیط زیست را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. بدون شک، توسعه و تحولات صنعتی امکانات رفاهی بسیاری را در اختیار انسان قرار داده است ولی مشکلات اجتماعی و زیست‌محیطی گوناگونی نیز به موازات آن برای آدمی فراهم آمده است.<sup>۱</sup>

امروزه، دیگر نمی‌توان متوقع بود که همواره با توسعه صنعتی که از ملزومات پیشرفت علمی و اقتصادی بشر است، محیط زیست دست نخورده باقی بماند. مدیریت محیط زیست نیز به دنبال چنین امر محالی نیست. لیکن، تقلیل آلودگی‌ها و کاهش آثار تخریبی آن در حدی معقول در روند توسعه‌ای پایدار، همراه با استفاده از فن‌آوری‌های متعادل همواره برای حفظ و تضمین سلامت و رشد و بقای حال و آینده موجودات کره زمین مدنظر بوده است.

توجه به تولید و رشد آن و مبارزه با موانع رشد در اقتصاد اسلامی بسیار حایز اهمیت است. اسلام انگیزه‌های فراوان برای رشد، تولید، پیشرفت و توسعه پایدار دارد.

در رویکرد دینی به اندیشه اسلامی، انسان کرامت بسیار بالایی دارد. برخلاف پندار عده‌ای اسلام دین فقر نیست بلکه حتی ثروت و رویکرد دنیوی را قاعده زندگی می‌داند، منتهی به عنوان وسیله، نه هدف. در رویکرد دینی، اسلام از فقر

---

<sup>۱</sup> نزهت منتظری، مهناز مقتدر، نگرشی بر ارزیابی اثرات توسعه بر محیط زیست، مجله استاندارد شماره

گریزان بوده و آن را همسایه دیوار به دیوار کفر می‌داند "کاد الفقران یکون کفرا".<sup>۱</sup>

اسلام به انسان، آرمان‌های فقر، زهدگرایی و رنج را تحمیل نمی‌کند "لا رهبانیه فی الاسلام".<sup>۲</sup>

براساس چنین بینشی، می‌توان گفت ما خواهان دستیابی به توسعه‌ای پایدار در جوامع اسلامی هستیم و در این راه از هیچ کوششی دریغ نمی‌کنیم، اما باید توجه داشت که ما یک زمین بیشتر نداریم که آن را باید سالم و پاکیزه نگه داریم.

حفاظت از محیط زیست بایستی در برنامه‌ریزی جایگاه مناسب خود را بیابد. توسعه پایدار به مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز میان انسان و محیط بدون تخریب و نابود کردن منابع است. توسعه پایدار شعارش به کارگیری فن‌آوری با تأکید بر حفظ محیط زیست است. در برنامه‌ریزی حفاظت محیط زیست توجه به الگوی توسعه درون‌زا برای کشورهای جهان سوم و توجه به قوانین و مقررات اسلامی برای ایران و سایر کشورهای مسلمان ضروری است. چرا که در برنامه‌ریزی توسعه درون‌زا، محور توسعه، انسان است و براساس منابع مادی و معنوی بومی و شناخت محیط زیست و توان و قدرت بازدهی آن می‌باشد و در قوانین اسلامی به هماهنگی و وحدت با طبیعت و حفظ تعادل اکولوژیکی توجه شده است.

---

<sup>۱</sup> سفینه البحار، ذیل فقر، ص ۱۱۱۷

<sup>۲</sup> علی عزت گو، اسلام بین دو دیدگاه شرق و غرب، ترجمه حسین سیف‌زاده، تهران، نشر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۴، ص ۲۷۶



## - رویکرد دینی به پیشرفت و توسعه پایدار

میزان تولید، تعیین کننده ثروت جامعه است. توجه به تولید و رشد آن و مبارزه با موانع رشد در اقتصاد اسلامی بسیار حائز اهمیت است. اسلام انگیزه‌های فراوان برای رشد، تولید، پیشرفت و توسعه پایدار دارد.

براساس وصیتی که از حضرت علی (ع) در نهج البلاغه خطبه ۲۶ و ۲۷ درباره اموالش موجود می‌باشد، این چنین برداشت می‌شود که در یک جامعه اسلامی، سطح تولید باید در بهترین موقعیت خود قرار گرفته و رفاه عمومی همه طبقات به بهترین شکل انجام پذیرد. از سوی دیگر اسلام برنامه‌هایی در مبارزه با موانع رشد و توسعه دارد که به طور مختصر به آنها اشاره می‌شود.

### ۱) مبارزه با بیکاری

حضرت رسول (ص) می‌فرماید: "ملعون من القى كلة على الناس"<sup>۱</sup>  
"کسی که سربار جامعه بوده و از دسترنج دیگران استفاده کند ملعون است."  
قرآن کریم: "ليس للانسان الا ما سعى وان سعيه سوف يرى"<sup>۲</sup>  
"انسان را نصیبی جز از سعی و کوشش نیست و بهره رنج‌های خود را به زودی خواهد یافت."

حضرت رسول (ص): "طلب الحلال فریضه علی کل مسلم و مسلمة"<sup>۳</sup>  
"طلب حلال بر هر مرد وزن مسلمان واجب است."

---

<sup>۱</sup> وسایل الشیعه، ج ۶، ص ۲۰

<sup>۲</sup> سوره نجم، آیه ۳۹

<sup>۳</sup> بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۶

## ۲) بیابان‌زدایی و کشاورزی

امام صادق (ع): "ازرعوا واغرسوا والله ماعمل الناس عملا احل ولا اطيب منه"<sup>۱</sup>  
"بکارید و درخت بنشانید. قسم به خدا که مردم، کاری پاک‌تر از آن نمی‌توانند  
انجام دهند."

امام باقر (ع): "خير الاعمال زرع يزعه كل منه البر و الفاجر"<sup>۲</sup>  
"بهترین اعمال زراعتی است که آن را به عمل آورند تا نیک و بد از آن بخورند."

## ۳) تناسب کار با تخصص افراد

قرآن کریم: "ان الله بامرکم ان تودوا الامانات الى اهلها"<sup>۳</sup>  
"خدا به شما دستور می‌دهد، امانات را به اهلش بسپارید."  
حضرت رسول (ص): "من عمل علی غیر علم کان ما یفسد اکثر مما یصلح"<sup>۴</sup>  
"کسی که کاری را بدون آگاهی و تخصص انجام دهد، خرابکاری آن از نفعش  
بیشتر است."

## ۴) نگهداری و پرورش دام

در روایتی پیامبر (ص) به عمه‌اش فرمود چرا در خانه‌ات یک موجود با برکت  
نگه نمی‌داری؟ پرسید آن چیست؟ فرمود: گوسفندی که شیر بدهد. هر کس در  
خانه‌اش گوسفند یا بز یا گاوی داشته باشد، همه آنها مایه برکت هستند.

<sup>۱</sup> سفینه البحار، ج ۱، ص ۵۹۳

<sup>۲</sup> سفینه البحار، ج ۱، ص ۵۹۲

<sup>۳</sup> قرآن کریم سوره نساء، آیه ۵

<sup>۴</sup> تحف العقول، ص ۴۶

## رویکرد دینی به محیط زیست

محیط زیست طبیعی و انسانی تنها قلمرو عرصه موجود برای تحقق اهداف توسعه است. در واقع بدون وجود چنین بستری اساساً بحث از توسعه، بحثی بی‌مورد و بیهوده خواهد بود.

صدمه به محیط زیست می‌تواند بهره‌وری نسل‌های آینده را تضعیف کند. خاکی که در آن گیاه کمتری سبز می‌شود و اکوسیستم‌هایی که امروز به نام کسب درآمد نابود می‌شود به دورنمای کسب درآمد در آینده صدمه وارد می‌کند. هیچ یک از صدمه‌ها و زیان‌های وارده به طبیعت، محیط زیست و نسل‌های آینده را اسلام نمی‌پذیرد. اسلام تمام این موارد را از مصادیق بارز ظلم برشمرده و آنها را از جمله اسرافکاران می‌داند.

“ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين”<sup>۱</sup>

“به درستی که اسراف کنندگان، برادران شیاطین هستند.”

انسان به بهانه توسعه، حق چپاول و نابود کردن کره زمین و منابع طبیعی آن را ندارد. اما متأسفانه، انسان در حال نابود کردن محیط زیستی است که از لحاظ تاریخی در آن زیسته و از لحاظ بیولوژیکی به آن وابسته است. توسعه پایدار باید به طور اجتناب ناپذیری به مسئله افراد زیادی که هنوز در فقر مطلق زندگی می‌کنند و از جهت شرایط زیست‌محیطی در بحران قرار دارند پردازد. توسعه پایدار، بر پایه هوشمندی انسان‌ها و منابع طبیعی کره زمین، استقرار و خواهان زندگی پایدار برای همه انسان‌ها در کشورهای مختلف است. توسعه پایدار، فقر انسان‌ها را غیرقابل تحمل می‌داند و به آنها نوید زندگی مناسب با شأن و شخصیت‌شان را می‌دهد.

---

<sup>۱</sup> قرآن کریم، سوره اسراء، آیه ۲۷

## منابع و مأخذ:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، چاپ اول، پاییز ۱۳۷۸.
- ۳- همایش بین‌المللی محیط زیست، دین و فرهنگ، تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، چاپ اول، خرداد ۱۳۸۰.